

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה טו: שינוי נוסח הברכה (2)

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה טו: שינוי נוסח הברכה (2)

*

רקע

בסוגיה הקודמת למדנו שאסור לשנות את פתיחת הברכה וחתימתה, ושיש מחלוקת ראשונים אם מותר לשנות את גוף הברכה. כדי להשלים את הדיון נדלג קדימה ונתמקד בשאלה אם שינוי הפתיחה והחתימה מעכב, או שרק לכתחילה אסור לשנותן.

מקורות

- א. גמ' מ: "נימא כתנאי ראה פת ואמר... לא יצא ידי חובתו"
 גמ' מ: "בנימין רעיא כרך ריפתא... בלשון קדש אימא לא קמ"ל"
 ב. שיטת ריב"ב כח: "כתב הרב דודי ז"ל... הלכה כר' יוסי"
 רא"ש פ"ו סי' כג, "וכן נמי הא דפליגי רבי מאיר ורבי יוסי... דקאמר ידי ברכה ראשונה"
 ג. רשב"א מ: ד"ה והא בעינן
 רא"ה יא. סוד"ה מתני' בשחר, "והוי יודע דעד כאן..." [מובא בעמ' 72]
 ד. רמב"ם הל' קריאת שמע פ"א ה"ז
 הל' ברכות פ"א הל' ה-ו
 ה. שו"ע סי' קסז סע' י, ומשנה ברורה
 סי' קפז סע' א, ומשנה ברורה

רשב"א מ: ד"ה והא בעינן

והא בעינן ג' ברכות מאי יצא דקאמר רב יצא ברכה ראשונה. וקמ"ל דאף על גב דלא אמרה כי היכי דתקינן לה רבנן יצא, ומינה שמעינן דאין נוסח הברכות מעכב כל זמן שהוא שומר את המטבע, כלומר שלא יעשה מן הקצר ארוך ומן הארוך קצר, וכבר כתבתי בפרק קמא דמטבע ארוך הוא שפוחת וחותרם וקצר שפוחת ואינו חותרם או שחותרם ואינו פוחת ואינה ברכה סמוכה לחברתה, ואם היה משנה את המטבע לא יצא, וכדתנן בפרק קמא דמכילתין [יא.]: מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר לקצר אינו רשאי להאריך. ומשום הכי מסתבר לי דבהא אפילו ידי ברכה ראשונה לא יצא אלא אם כן פוחת וחותרם בה, דברכה ראשונה של ברכת המזון ארוכה היא והלכך צריך שיאמר בריך רחמנא מריה דהאי פיתא בריך רחמנא דזן כולה וכיוצא בזה, כדי שיהיה פוחת בברוך וחותרם בברוך. ולרבי יוחנן נמי דבעי מלכות הכי נמי בעינן שיזכיר מלכות, והיינו דבתר הא אדכר פלוגתא דרב ור' יוחנן. אחר כך מצאתי מקצת ספרים שגורסין כן בפירוש, ולר"י דאמר כל ברכה שאין בה מלכות אינה ברכה, דאמר בריך רחמנא מלכא מריה דהאי פיתא.

הסבר הסוגיה

ראה פת ואמר כמה נאה פת זו ברוך המקום שבראה - יצא... דברי רבי מאיר. רבי יוסי אומר כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות - לא יצא ידי חובתו.

[ברייתא מ:]:

נחלקו התנאים אם אדם יוצא ידי חובתו בנוסח ברכה שבדה מלבו. רבי מאיר אומר שיוצא ידי חובתו, ורבי יוסי סובר שהמשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות אינו יוצא ידי חובתו. האפשרות לצאת ידי חובת הברכה בנוסח שונה עולה גם מדברי רב, האומר שהמברך "ברוך רחמנא מריה דהאי פיתא" יצא ידי חובתו. הגמ' [מ:]: מדגישה שיש הבדל בין תרגום לבין שינוי נוסח, ורב מחדש שיוצא ידי חובתו אף כשמשנה את הנוסח שתיקנו חכמים. ברמב"ם [הל' ברכות פ"א ה"ה] מפורש שאסור לכתחילה לשנות את נוסח הברכות, ואם כך דינו של רב הוא בדיעבד בלבד, אך הרשב"א [יא. ד"ה אחת] מדייק מהגמ' שמותר היה לבנימין רעיא לברך לכתחילה בנוסח שלו, וזאת אומרת שמותר לאדם השומר על ענין הברכה לשנות את הנוסח כרצונו.

נחלקו הראשונים בפסק ההלכה: הרא"ש [פ"ו סי' כג], הריטב"א [הלכות ברכות פ"ב הכ"ב] ובעל המאור [בשיטת ריב"ב כח:]: פוסקים כרבי מאיר. הרי"ף משמיט את הברייתא ואת דינו של רב, ומסביר הריב"ב [שם] שהוא פוסק כרבי יוסי. וכן פוסק המאירי [ד"ה כבר ביארנו] במפורש¹.

מדברי רב, שבנימין רעיא שביריך "ברוך רחמנא מריה דהאי פיתא" יצא ידי חובת ברכה ראשונה בברכת המזון, מתחדש חידוש נוסף. הברכה הראשונה בברכת המזון היא ברכה ארוכה, שיש בה פתיחה וחתימה, ואילו בנימין רעיא בריך ברכה קצרה, ומשמע מכאן שלא רק שינוי הנוסח אינו מעכב, אלא אפילו שינוי המבנה והפיכת ברכה ארוכה לברכה קצרה אינו מעכב, ויוצאים בדיעבד ידי חובה.

הרא"ה [יא. סוד"ה מתני' בשחר. כך סובר גם הרמב"ן במלחמות ו:]: מאמץ דיוק זה, ופוסק על פי גמ' זו, שיוצאים ידי חובה אף כשבריך ברכה קצרה במקום ברכה ארוכה. הרשב"א אינו מסכים לדין זה, ולדעתו שינוי המבנה מעכב, ואין יוצאים ידי חובה בברכה קצרה במקום ברכה ארוכה. הוא מפרש שבנימין רעיא בריך "ברוך רחמנא מריה דהאי פיתא בריך רחמנא דזן כולה", שזו ברכה שיש בה גם פתיחה וגם חתימה.

מחלוקת הראשונים הינה גם מחלוקת פרשנית במשנה בפרק ראשון [יא.]. המשנה אומרת: "מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר, לקצר אינו רשאי להאריך". הרא"ה מפרש "אינו רשאי" לכתחילה, אך בדיעבד יוצאים ידי חובה, הרשב"א מפרש ש"אינו רשאי" אף בדיעבד.

¹ הריב"ב והמאירי מקשרים בין שיטת רבי מאיר לדינו של רב, ומהרא"ש משמע שלדעתו אין קשר בין שתי השיטות. מהריטב"א [הל' ברכות שם] משמע ש"מקום" אינו נחשב שם של הקב"ה [עיין הערות המהדיר הערה 12], ולפי זה רב יכול לפסוק כרבי יוסי, ולהסביר שהשינוי מלשון חכמים שאליו התכוון ר' יוסי הוא השמטת השם. עיין עוד בתוס' רא"ש [ד"ה ור' יוחנן אמר] ובכס"מ [הל' ברכות פ"א ה"ה].

שיטת הרמב"ם קובעת ברכה לעצמה. בהלכות ברכות [פ"א הל' ה-ו] פוסק הרמב"ם: "ונוסח כל הברכות עזרא ובית דינו תקנום, ואין ראוי לשנותם ולא להוסיף על אחת מהם ולא לגרוע ממנה, וכל המשנה מוטבע שטבעו חכמים בברכות אינו אלא טועה... ואם שינה את המטבע הואיל והזכיר אזכרה ומלכות וענין הברכה אפילו בלשון חול יצא". הרמב"ם סובר שאסור לשנות מנוסח הברכות שתיקנו חכמים, והמשנה אינו אלא טועה, אך הוא פוסק כרבי מאיר, ששינוי הנוסח אינו מעכב, ויוצא ידי חובתו. הרמב"ם מדגיש שיש שלושה דברים המעכבים בברכה: א. "אזכרה" - שם ה'. ב. "מלכות" - "מלך העולם"². ג. "ענין הברכה" - אמירת הנושא שחכמים תיקנו בברכה.

בהלכות קריאת שמע [פ"א ה"ז] פוסק הרמב"ם: "ברכות אלו [ברכות קריאת שמע] עם שאר כל הברכות הערוכות בפי כל ישראל עזרא הסופר ובית דינו תקנום ואין אדם רשאי לפחות מהם ולא להוסיף עליהם, מקום שהתקינו לחתום בברוך אינו רשאי שלא לחתום, ומקום שהתקינו שלא לחתום אינו רשאי לחתום, מקום שהתקינו שלא לפתוח בברוך אינו רשאי לפתוח, מקום שהתקינו לפתוח אינו רשאי שלא לפתוח, כללו של דבר כל המשנה מוטבע שטבעו חכמים בברכות הרי זה טועה וחוזר ומברך כמטבע". כלומר, כאן הרמב"ם פוסק כרבי יוסי.

הגר"א [סי' סח] כותב שהרמב"ם חזר בו בהלכות ברכות מהפסק שפסק בהלכות קריאת שמע. ואילו הכסף משנה [הל' ברכות פ"א ה"ו] מתרץ, שהרמב"ם סובר כרשב"א, ומחלק בין שינוי במבנה הברכה המעכב יציאה ידי חובה, לבין שינוי בנוסח הברכה שאינו מעכב.

סיכום

משתי הסוגיות הדנות בשינוי בברכות עולה שיש שלושה סוגי שינויים בברכה:

- א. שינוי מבנה הברכה - השמטת פתיחה או חתימה, או הוספתן.
- ב. שינוי תוכן הברכה - ניסוח הברכה בצורה אחרת מהניסוח של חכמים.
- ג. הוספה או השמטה - אמירת הנוסח של חכמים, אבל הוספה עליו או השמטה ממנו.

נחלקו הראשונים בדין שינוי במבנה הברכה: הרמב"ם והרשב"א פוסקים ששינוי במבנה הברכה מעכב, וצריך לחזור ולברך. הרמב"ן והרא"ה פוסקים ששינוי במבנה הברכה אינו מעכב.

לגבי שינוי בתוכן הברכה, רוב הראשונים פוסקים כרבי מאיר, ששינוי בתוכן הברכה אינו מעכב, אך המאירי פוסק כרבי יוסי, וכן מפרש ריב"ב בדעת הרי"ף. הרמב"ם סובר שלכתחילה אסור לשנות מתוכן הברכה, אך הרשב"א סובר שמותר לכתחילה לשנות מתוכן הברכה.

נחלקו הראשונים לגבי הוספות בברכה. הרמב"ם והטור סוברים שאסור לכתחילה להוסיף הוספות בברכה [פיוטים], הרשב"א סובר שמותר לכתחילה להוסיף הוספות בברכה.

² כרבי יוחנן [מ:] הפוסק שכל ברכה שאין בה מלכות [בנוסף להזכרת השם] אינה ברכה.

כולי עלמא מודים שהוספות אלו אינן מעכבות, וכולי עלמא מודים שאסור לכתחילה להשמיט מנוסח הברכה. השמטה מנוסח הברכה מעכבת רק כשמשיט "שם" או מלכות או את עניין הברכה.

הלכה

השו"ע [סי' קסז סע' י] פוסק שאם אמר: "ברוך רחמנא מלכא מריה דהאי פיתא" יצא ידי חובת ברכת המוציא. המשנה ברורה [סקנ"ב] מוסיף שאפשר שיוצא אף כשאומר: "ברוך רחמנא מלכא מריה דהאי" ואינו מזכיר "פיתא", שהרי הפת מונחת לפניו.

השו"ע [סי' קפז סע' א] פוסק כרמב"ן, שניתן לצאת ידי חובת ברכת הזן באמירת: "ברוך רחמנא מלכא מריה דהאי פיתא". כיש אומרים הוא מביא את שיטת הרשב"א [שהיא, לפירושו בכסף משנה, גם שיטת הרמב"ם], שיוצאים רק כשחותם: "ברוך רחמנא דזן כולא". המשנה ברורה [סק"ד] מביא את הב"ח הפוסק כיש אומרים, ואינו מכריע בצורה ברורה בין שתי הדעות.